

ДАНИЦА Т. АНДРЕЈЕВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Косовска Митровица

ИСТОРИЈА, ИДЕЛОГИЈА, БИЋЕ

Уз Ћопића, Лалића и Давича, Ћосић припада генерацији писаца који проблематизују идеологију и обнављају српски роман 50-их година XX века. Магистрални токови романа-реке Добрице Ћосића прате судбину српског национа и човека, и сељака и интелектуалца, у понорници историје и идеологије. Сходно таквом романескном дискурсу, он припада писцима традиционалног андрићевског израза, али савременог сензибилитета. Занимљиво је пратити опозитне и узрочне релације у тријади историја–идеологија–јаство у два значајна романа Добрице Ћосића – *Корени* и трилогији *Време зла*. Континуирана појава истих ликова великог писца у дијахронији његових романа омогућује контекстуализацију бића сред историјске пројекције света и идеолошке перцепције стварности Југославије и Србије претходног века.

Кључне речи: историја, идеологија, биће, традиција, хуманизам.

У контекстуализацији српске књижевности, Добрица Ћосић припада, уз Лалића, Давича и Ћопића, првом прстену савремених српских романописаца који су педесетих година претходног века обновили етичку свест јунака и проблематизовали идеолошку матрицу соцреализма у књижевности. Моралистичка идеја писца и однос етике и естетике у литератури определили су многобројна питања о моћи историје идеологије и антрополошкој и онтолошкој немоћи бића сред великих механизма светске историје. Литераризација положаја човека у народу и супстрата народа у човеку на сталним историјским прекретницама Србије у претходном веку упућују на књижевно промрежавање историје и психологије. Тај процес се одвија у сублимацији и хомогенизацији хаотичних и апокалиптичних збивања у друштву. Заједничарски хорски идеолошки глас и аутентична мисао мислећег бића у сталној су бинарној опозицији. Започињући у *Коренима* сагу о Катићима, писац разлаже

* andrejevic03@gmail.com

феномене етичких конфликта насталих на сукобу српског националног мита, антајске везаности за земљу и друштвених идеја о напретку и улози грађанске политичке свести. Однос атавистичке свести и нових идеолошких супстрата наставља се у *Времену зла*, које представља, с *Временом смрти* и *Временом власти*, уз Пекићево *Злашно руно*, највећи роман-реку, боље рећи, роман-континент у српској књижевности. Тиме су, геопоетички, моравско човечанство и његов хронотоп добили правог писца из центра српских земаља и српског менталитета.

Однос историје, идеологије и бића, етике и естетике тога односа, Ћосић је решавао врло дисперзивно и с осећањем нужности промена. Писац је увиђао разлику између закономерности историје, идеја људске друштвености, чињеница и вредности у социјалном контексту и оних које проистичу из режимске и идеолошке манипулације и инструментализације истих. Био је међу првим савременим писцима који је критички ангажовано, грађански храбро и скоро субверзивно, прво у роману *Далеко је сунце*, оспоравао заблуде идеологије и указивао на танатополитичку функцију владајуће идеологије. Комплексну међузависност историје идеологије и емотивног и мислећег бића, посебно у времену коперниканских обрта догађаја у историји, посматрао је из угла антрополошког и онтолошког статуса човека. На место мртвог или одсутног бога постављене су алтернативне иконе – историја, разум, систем идеологије. На том путу се некако заборавило на човека, на хуманистичку основу културе и цивилизације. Ту се негде, кроз „савшену пукотину” (Данило Киш) и „разисторију времена” (Добрица Ћосић) појавило ојачано зло, небивствовање и искључиво догматска перцепција света. Идеологија је убедила човека да буде инструмент зла, вишег суда, и негирала је биће, како тврди Тери Иглтон (Iglton 2016: 293). Мудри идеолози су знали како да карактер јаства искористе као политички и војни капитал. Тодор Куљић у својој књизи *Танашојолишка* говори о употреби смрти у социјалне и политичке сврхе у оквиру рационалних и ирационалних компоненти идеологије – страха, ауторитета, вере. Легитимно маневрисање етникумом требало је да добије само своју полугу – у овом случају идеологију комунизма, нашем тлу блиску преко социјалистичке странке. Надница за страх може бити слава, улазак у историју, херојство, победа националне идеје, материјална добит. Симболизација смрти у оквиру тријаде – *историја*, *идеологија*, *биће* врло је ефектна ако је уклопљена у иконику и иконографију система политике. Обоговљење лика хероја и мартира води хероизацији смрти која хомогенизује већину у идеолошком контексту. Политичка теологија тако добија танатопсихолошку функцију у којој мањина контролише већину и њену ратну, политичку, друштвену смрт. Естетизација идеолошких циљева омогућује употребу човека и у историјском контексту, о чему говоре сви Ћосићеви романи.

Ако се има у виду да је марксизам есхатологија која репродукује митску и религијску структуру мишљења, она, као политичка религија, даје херојски смисао борби и смрти за идеју и идеологију. Идеологија и јесте злоупотребљена идеја, поручују Ћосићеви романи, посебно у временима српске историје када се народ и биће налазе између Гордијевог чвора и Дамокловог мача.

Будући да реторика историјских романа мора бити реалистичка, како тврди Вејн Бут, писци контекстуализују и канонизују идеологију као историјски императив у литератури, али је пројектују кроз персонализацију и суд јединке. Тако се индивидуалац поистовећује с догмом, рефлектује сопствене мисли и „препознаје” идеологијску матрицу као ауторску и аутентично своју идентификацију. У роману се то еманира као поетизација факта, естетизација историје и наративни трагизам човека и нације. Том неореалистичком дискурсу припадају и романи Добрице Ћосића. Пишчево *ја* налази се у нараторској синергији општег и појединачног, етичког и естетичког, општежића и саможића, канона и самосвести, у садејству историјског и индивидуалног. Савремени историјски роман не копира миметички стварност, он је третира као отворено дело, како је лепо приметио Умберто Еко, сред феномена хронотопа, историје и цивилизације.

Добрица Ћосић припада писцима који национализују смисао литературе да би креирали универзалне поруке, отварајући широку перспективу читања и рецепције, али никако не губећи из вида интелектуални и рефлексивни дискурс. Враћање историјском и социјалном, идеолошком бићу омогућује пројекцију пишчевих или писцу страних идеја, као и увођење историјских, али и фикционалних ликова. Реална функција приче у романима Добрице Ћосића увијена је историјским и имагинативним слојем догађаја. Стварно је алиби за могуће. Ништа није фантастичније од живота, говорио је Достојевски, при чему егзистенција омогућује есенцију, физика метафизику, историја интуицију. Лаш Свенсен у књизи *Филозофија стораха* говори о култури страха која контролише сав наш живот и која потиче из идеологије и политике. Феноменологија страха и дејство страшног из стварности је конститутивни елемент идеологије и инструмент историје. Конфликт између човека и света, великог система идеологије и личног мишљења траје од Сократа до Франца Кафке. Добрица Ћосић ће често у својим романима, али и у јавном и политичком животу, бити истински храбар у односу на идеолошки канон, врло критичан и ангажован, готово субверзиван. Писац пред своје ликове увек поставља темељно питање етичког избора – бити веран себи или идеологији и да ли следити отуђен систем вредности који се не доживљава као сопствени. Однос мимезиса и идеологије, силе и морала, правде и огрешења решавао је и Меша Селимовић, увиђајући

подривени смисао правде и кривде у идеолошком кључу. На нашим геополитичким просторима овакве идеје имају своју књижевну рефлексiju и у делима постмодернистичких писаца.

Стварајући карактеризацију ликова породичног стабла Катићевих, као жаришне тачке снажних индивидуалних различитости српског идентитета, Ћосић, како запажа Мирослав Егерић у књизи *Време и роман*, концентрише незаобилазна питања – мали народ и велики историјски циљ, хероизам и рационалност, снаге разарања и снаге конструкције, смртно и бесмртно у људским чиновима. То је резултирало полифонијским токовима романа и циклизацијом догађаја у структури романа нашег аутора. Под пером врсног писца, историјске чињенице постају књижевне истине, а животни факти уметничка фикција у пишчевој пројекцији света. Дубином виђења прошлости и блиске историје, Ћосић превазилази границе одређења историјског романа и плурализмом стилова својих ликова – наратора, формама приповедања и тачки гледишта, доноси живу позорницу српског и источног питања и енциклопедију народног живота из самог средишта Србије. Као и цела Европа, Ћосићеви ликови и они који имају чуло за акцију као Богдан Драговић и они хамлетовски замишљени као Иван Катић, морали су бирати, у оквиру императивне тријаде – *историја, идеологија, биће*, стаљинистичко зло с надом или хитлеровско зло без наде. Објективна историјска нужност и њена воља бивања наметала је чињеницу да овај избор нема алтернативу. Макијавелијски људи једне истине жмуре пред средствима стремећи циљу. Ту настаје чувено питање Достојевског – да ли је могућа будућа добробит човечанства уколико се пролије иједна дечја суза. Да ли је исправна несрећа појединца због будуће неизвесне среће за све?

Професор Егерић у својој књизи тумачи однос појединца и власти у историјском времену и позива се на Котову интерпретацију Шекспирових историјских комада у којима препознаје велики механизам власти, што можемо приметити и код Ћосића:

Код Шекспира нема богова. Постоје само владоци, од којих је сваки редом и желат и жртва, и живи преплашени људи. Они само гледају на велике степенице историје. Али од тога ко ће стати на највиши степен и пасти у понор зависи њихова судбина. Зато се боје. Величина Шекспировог реализма је сагледавање степена у којем су људи ангажовани у историји. Једни је стварају и падају као њене жртве. Другима се чини да је стварају, и такође падају као њене жртве. Трећи не стварају историју, али такође падају као њене жртве. Први су краљеви, други краљевски заступници и извршиоци њихових наређења, зупчаници Великог Механизма, трећи су напосто грађани краљевине (Кот 2000: 24).

Ћосићеви ликови су углавном грађани и сељаци сред великог механизма историје и идеологије. Између тог жрвња и те стигме биће губи своје национално сопство и своје лично јаство. Проблематизујући „слепу историју” и комунистичке каноне доба, ликови Добрице Ћосића пролазе кроз „процес себе” (Исидора Секулић). Писац суверено и маркантно психолошки мотивише литерарна истраживања антрополошког и онтолошког сопства својих ликова сред глобалних друштвених категорија. При томе, основна порука нашег писца јесте да идеологија није апсолут, већ да је човек апсолутна вредност. Литература је отимање од смрти и спасавање од кривице без кривице. Демитологизирањем неприкосновене власти и довођењем у питање коначност идеолошког суда, писац твори многољудну, полифону, широку оркестрацију гласова својих ликова. Добрица Ћосић јесте традиционалан писац само у смислу очувања традиционалних вредности националног умља и идентитета и сходно објективној природи дискурса историјског романа. Међутим, стилски, он је на моменте ближи субјективној експресији и модерном сензибилитету Милоша Црњанског него библијској реченици Иве Андрића. У сваком случају, наш писац је користио особине и једног и другог дискурса, ситуирајући се негде између ова два романескна пола српске књижевности. Концептуално промишљен, то је израз који има и изненађујућа крешенда лирско-емотивног набоја. Мада је тема и концепција Добрице Ћосића, у ствари, један велики роман о Србији и Србину, тај интегрисајући модел којим локално прераста у универзално и интертекстуално, има много рукаваца индивидуализованог, „бићевитог” изрази „Србије изнутра” (Исидора Секулић). Огромна количина животне, историјске, социјалне и политичке материје с фокусом на идеологију у два века српске националне одисеје захтевала је наратив који подразумева велику дубину разумевања чињеница, догађаја, чинова историјских нужности, случајности, колективног и личног удеса и злог искуства. У мрежи резултаната историјских силница, човек Добрице Ћосића артикулише своје постојање као људску дужност да се учини све што се може, мора, сме, упркос свести о узалудности људског чина и унапред изгубљеној утакмици с великим механизмом доба. Раздобље је, вели Гете, распело Христа, отровало Сократа, спалило Галилеја. Ћосић фокусира у српском савременом роману то питање жртве човека у обезбљеним околностима и великим националним покретима, историјским ритмовима и идеолошким канонима. У том великом замаху, Ћосић је помирио националну етику и књижевну естетику.

Корени и Време зла су романи идеја и идеологије, који расправљају питање циља и средстава, истине и полуистине, вере и манипулације, политичке и религијске свести, месијанства и идејне чистоте, политичке лажи и мартирства. Историјско-идеолошка фреска Србије започета у

Коренима добиће размере питања националног опстанка у *Времену зла*. Између историјског времена ова два романа велики је распон који писац обручава темом односа идеологије и човека избегавајући концепт романа с тезом, који Арнолд Бенет назива проклетством романа. Замисао о роману као историји земље, народа и човека остваривали су велики писци: Виктор Иго, Лав Толстој, Томас Ман, Михаил Шолохов. Сви они подразумевају драму човекове егзистенције сред великих историјских ломова епохе. Чворишта два романа Добрице Ћосића – идеологија и политика као судбина – узрокују судар те две страсти. Тај однос искушава рационално у човеку и идејну посвећеност надређеном механизму великих друштвених токова. Велики романескни задатак који је Ћосић решавао – да драму националне историје преведе с идеолошког и политичког на уметнички језик ишао је од *Корена до Времена зла* с променљивим естетичким ефектима, али са стаменом именованом и сврховитом романескном димензијом. Ћосић је овим романима остао на тлу српске прозе која се бави тоталном емпиријском ангажованошћу, конкретним историјским и идеолошким темама и питањима које није решила ни религија, ни филозофија, ни политика – где је ту човек и зашто је човек човеку вук. Ове теме које у читавом његовом делу, и у другим романима, прати константно и у варијацијама, чине његов опус, по форми и суштини, монументалним и монолитним. Од негације фолклорног мита у *Коренима*, раслојавања српског виталног сеоског језгра и буђења идеолошке свести, до трагичних таласа историје и револуције која једе своју децу, „кад смрт зове Србе на вечеру” у *Времену зла*, писац покушава да нађе систем у стихији историје и у лудилу века и да покаже емпатију према бићу и уђе у лакановску психологију другог. При томе, човек индивидуалац представља специфичну тачку на резултанти сила које образују покретно поље историје и магнетно поље идеологије. Демитологизација једних идеја и новомитска конструкција других, инструментализованих за „општу ствар”, дешавају се у „великом времену једне мале земље” (Борислав Михаиловић Михиз). Велика идеологија и људи неспособни да је ваљано изнесу, ирационални исход ратног менталитета, моћ трагизма смрти која је увек дата српској земљи, утичу на формирање ликова Добрице Ћосића који, попут античких јунака, страдају без кривице, вољом идеологије и историје.

Идеја „готове истине” и истине бића, супротстављене и непомирљиве у историјском процесу, мотивише личности да се одреде за побуну, одбацивањем колективистичке свести и очувањем персоналне визије људског смисла и хуманизма. Идеолошки канон уништава неприлагођене интелектуалце који сумњају у природу сваке догме. Дискусија с једноумљем и хорским мишљењем је погубна. У оба романа зањихано је клатно свести и савести, вере и јереси, жртве и фанатизма појединца

пред великим категоријама историје и идеологије. Немогућу и неизвесну истину сред оваквих околности, Ћосић преображава у могућу и извесну литерарну истину. Детерминизам доба не оставља бићу много избора, упркос храбрим почетним бунтовничким самосталним идејама. Побуном у Прерову, Аћим Катић доказује своје право и своју правду политичким потивницима, али и себи и свом сину, као што то покушавају и Иван Катић и Богдан Драговић у *Времену зла*. Страх од масовног мишљења мотивисан је и страхом од губитка идентитета, који је у идеологији очит и обавезан. Натрухе распадања и деградације очите су у менталном склопу човека под диктатом идеологије. Они постају „сенка сенке” (Виктор Шкловски). Пишући серију антиутопијских романа о модерним Фаустима нашег доба, Ћосић је извршио инверзију хришћанске легенде о Богу и Луциферу, прилагођавајући је добу о коме пише. На пренесеном идеолошком плану, покушао је да покаже да је Бог неверник, а Луцифер верник. Замена есхатолошких планова заснива се на великом злу двадесетог века – моћним идеологијама и санкционисању оних који јој се нису приклонили. Из масне црнице *Корена* српски човек је хрупио у Југославију с нерешеним националним питањем које је узроковало потоње зло распада. Ћосић је први у нашој литератури представио српски сељачки и грађански свет у његовој истинској историјској драми. Разговор између Слободана Јовановића, Драгише Васића и Вукашина Катића у *Времену зла*, историјски непостојећи, фикционалан, али литерарно веродостојан, указује на основне идеолошке и политичке проблеме српског грађанства у Југославији. То српско грађанство је ратовало за слободу и државу, а остало је и без слободе и без државе.

Стаљинистичко искушење за Ивана Катића, највећег носиоца индивидуалног мишљења у *Времену зла* је питање живота и смрти. Он осећа језу историјске узалудности и космичке усамљености револуционара. Увиђа проклетство идеологије која не рачуна на мислећег појединца. Беда идеологије је у томе што је заборавила на биће, вели Ћосић. Аутентично биће не може у Прокрустову постељу идеологије. Истина бића Ивана Катића није више истина Партије. Истина је проблемска категорија, филозофи чак кажу да не постоји. Ако је има, она је рашомонске природе – истина логичка, морална, разумска, истина партије, истина бића. Стога, Иван Катић и није лик – он је симбол узалудне борбе да се прокрчи пут до истине. Он је паскаловска трска која мисли, нихилиста и меланхолик који увиђа да од идеологије настаје и добро и зло, више ово друго. Инквизиција је у средњем веку егзорцирала ђавола, а идеологија двадесетог века Бога. Други лик, Петар Рајевић, велика је трагична индивидуална жртва принета на олтар идеологије, кога удара и велико зло идеологије и мало људско зло. Побуна против неправде из друштва

је узалудна, јер то је побуна против својих, она је најтежа, вели Ћосић. Литерарна необичност Ивана Катића је у томе што је он усамљени јеретик, неподобан клишеу револуционара, што није разумео оно што сви схватају, а схватао је оно што ретки разумеју. Драгиша Васић, писац утуљене српске баштине, управо због идеологије, оживљава у *Времену зла* преровску сељачку душу, док се тамо Србије шуњају различите војске једног народа и пометене душе сеју идеолошке обмане. Прерово је, као за Фокнера Јокнапатафа или Макондо за Маркеса, измишљено име за завичај самог писца. У свом монологу Васић каже:

И пре чистки и московских процеса он је схватио – и у личном животу и у животу народа болно је и стравично то плаћање правди и историји, то наплаћивање и исплаћивање, неправде и неслободе, тај космички метеж у главама и душама, кад садашњост васкрсне целу злу прошлост, а добро будућности се не види од зла садашњице [...] Тад се ни разум ни срце не слушају. Велику и праведну освету за неправде и понижења прати сила зависти и злобе малих и слабих, гомила обичних пакосника и покварењака који не хају за сузе невиних и душевне језе осетљивих. А шта ће тек бити у овој земљи где је ноћас псећи лавез најгласнији? Неправде се чине откад се прва ватра наложила, неправде и понижења се чине откад је настала ова држава, најтеже стварана, а најлакше срушена. Увређених и понижених и праведном и неправедном осветом занесених, много је у овој земљи. Велико плаћање историје биће криво, можда кривије него у Русији (Ћосић 1960: 215).

Добра идеја на путу реализације може да породи змијско јаје, поручује Ћосић. Однос интелектуалца према идеји, идеологији и истини једно је од стожерних литерарних снага свих Ћосићевих романа. Морално питање јунака и уметнички смисао литературе у оквиру идеолошких система чине јединство поетичког принципа нашег писца. Тражећи „отети ореол истине” (Јулија Кристева), Ћосићеви јунаци откривају поремећени систем моралних вредности у идеолошком култу комунизма, што трајно подрива њихов интегритет. Романи Добрице Ћосића су литература истраживања добра и зла сред историјских и идеолошких категорија. Духовно чистилиште сваког јунака се одвија на попришту историје и идеологије. Критички ум пред слепим силама зла не може победити, али мора покушати и не успети, како вели Селимовић. То је универзална историјска природа и задатак човека. Истражујући нерешива питања људске егзистенције, природу конфликта бића и идеологије, интелектуалне личности и историјског детерминизма, интелигенције и политике, авангарде и декаденције, револуционарног и канонског, Ћосић долази до закључка да биће у сваком случају губи своју аутономност. Иван Катић вели:

Умножили се богови и грешници, и жртве и виновници. Сада се убијају и своји и туђи. Све су старе приче о људским злима само приче: велика зла сада сви чине, зато о њима неће остати ни прича. Зашто сада чине све када их нико на то не приморава? Због идеала, комунизма, људске среће? Није ли за тај циљ настала нека нова људска сила коју имају револуционари и комунисти, сви који желе власт над људима или је већ имају? Да ли је то старо или ново зло света? Ако је старо, зашто га носе они који желе да створе нови свет? Ако је ново – шта ће онда бити људска будућност? (Ћосић 1990: 88).

Иван Катић је Аћимов унук, део народа који неће да се спасе, који гине за химеру идеологије и остаје без Бога. Веле да је Балзаков отац рекао сину: „Кад пуцаш у небо, гађај право у Бога или се не лађај оружја”. Верници новог доба и јеретици се ниште, ни једни ни други нису сасвим подобни етикети коју су добили. Време идеологије у коме је једино часно живети у опасности, представљено је у Ћосићевим романима као најзамашније психолошко, историјско, етичко и филозофско разлагање зла у послератној српској књижевности. У име истине идеологије, неистомишљеници се ликвидирају, разапињу, муче с фанатичном маштом, левица и десница су подједнако политички искључиве.

Време идеологије двадесетог века, време када је човек завидео стоноги, време које су појели скакавци, време идеолошких чистки, испирања мозга, навело је писца да се у својој саги о Катићима и Србији ухвати у коштац с проблемом идеологије, да објасни необјашњиво, да спасе неку вредност из бродолома историје. Највиши морални принцип и најдубљи духовни квалитет покрећу Добрицу Ћосића. Он зна да нема апсолутно кривих ни апсолутно невиних. Али сама чињеница да романескно решава питања која није решила ниједна књига, ниједан ум човечанства, ни укупно цивилизацијско искуство – зашто је човек човеку вук, довољна је да литерарно дефинише цео један богат живот и цео један богат опус. Независно али и неспокојно, како то само може бивши верник, и компетентно, како то може само бивши учесник и сведок, Ћосић нам нуди тему идеологије као антрополошки и онтолошки проблем човека и народа. Високом књижевном културом, казивачком снагом, аутентичном нарацијом и особеним стилем, тамо где се сачувао од политичког говора, Ћосић се у *Коренима* и *Времену зла* бави односом *историје, идеологије* и *бића* на начин који потврђује мисао Таљабуа да се истинска прича кристалише у културу. Српској дијахронијској култури, њеном уметничком криптотексту, бар у својим најбољим деловима саге о Катићима, додати су кристали Ћосићевих романа. Душан Ковачевић је у једном телевизијском интервјуу рекао да у Србији постоји пет годишњих доба – пролеће, лето, јесен, зима и рат. У овом петом годишњем добу обитава читав романескни наротив Добрице Ћосића.

Извори и литература

- Андрејевић, Даница. *Савремени српски роман*. Београд: Завод за уџбенике, 1988. Шт.
- Егерић, Мирослав. *Време и роман*. Бања Лука: Задужбина Петар Кочић, 2002. Шт.
- Кот, Јан. *Шекспир наш савременик*. Београд: Удружење издавача и књижара Југославије, 2000. Шт.
- Свенсен, Лаш. *Филозофија страха*. Београд: Геопоетика, 2008. Шт.
- Ђосић, Добрица. *Време зла*. Београд: БИГЗ, 1990. Шт.
- Ђосић, Добрица. *Корени*. Београд: Просвета, 1960. Шт.
- But, Vejn. *Retorika proze*. Beograd: Nolit, 1976. Št.
- Iglton, Teri. *Nakon teorije*. Cetinje: OFK d.o.o., 2016. Št.
- Kuljić, Todor. *Tanatopolitika*. Beograd: Čigoja, 2014. Št.

Danica T. Andrejević

HISTORY, IDEOLOGY, BEING

Summary

Along with Ćopić, Lalić and Davičo, Ćosić belongs to the generation of writers who problematized ideology and re-established the Serbian novel in the middle of the XXth century. The main currents of "river novel" by Dobrica Ćosić follow the fate of the Serbian nation and man, both peasant and intellectual in the streams of history and ideology. In accordance with such novelistic discourse, Ćosić belongs to the writers of the traditional expression, but with the contemporary sensibility. It is interesting to follow the opposite and causal relations in the triad: history–ideology–self in the two important novels of Dobrica Ćosić – *Roots* and the trilogy *A time of evil*. The continuous appearance of the same characters in the diachrony of his novels enables the contextualization of the being amid the historical projection of the world and the ideological perception of the Yugoslavian and Serbian reality of the previous century.